

Recitation of the Waqf-Nameh of Wajihollah bin Sultan Ahmad Sepahsalar

Matin Sadat Eslahi*

Abstract

Every cultural artifact that is kept in archival centers shows the history and culture of that country, which can help a lot in restoring the identity of the people of that land. Archival documents are among these documents that play an important role in this matter. Waqf-Nameh are valuable documents that are widely used in historical research; so that through them you can get important information about yourself Waqif and Moqufat. In the Qajar period, according to the variety of Waqf-Nameh, it can be acknowledged that the position and organization of Waqf was noticed by many people. The princes of the Qajar period were not exempted from this, and they donated their real estates in the way of charity. Wajihollah bin Sultan Ahmad Sepahsalar was one of the princes who did this. The research method is descriptive-analytical and based on historical sources and archival documents of the National Library and Records Organization of Iran. The purpose of the present research is to recitation of the Waqf-Nameh related to Wajihollah Mirza. The results of the research show that his Waqf-Nameh is related to a plot of land in Yousef Abad, Tehran, for the construction of a hospital and the endowment of a part of Yousef Abad canals and several mills to cover its costs. Access to medical services, especially for underprivileged populations, was one of the goals of Wajihollah Mirza, which promoted the culture of philanthropy and social responsibility in the Qajar period.

Keywords: Moqufat, Qajar, Hospital, Aqueduct, Real estate, Tehran.

---

*. PhD student of Iranian history after Islam, Isfahan University, Faculty of Literature and Humanities
eslahimatin6@gmail.com

قراءة في رسالة الوقف لوجيه الله بن سلطان احمد سبهسالار

متين السادات اصلاحي*

الخلاصة

يحكي كل اثر ثقافي تم الاحتفاظ به في المراكز الأرشيفية تاريخ و ثقافة ذلك البلد، مما يمكن أن يساعد كثيراً في استعادة هوية شعب تلك الأرض. و تعتبر الوثائق الأرشيفية من هذه الوثائق التي تلعب دوراً مهماً في هذا المجال. تعتبر رسائل الوقف من الوثائق القيمة التي تستخدم على نطاق واسع في الأبحاث التاريخية، بحيث يمكن من خلالها الحصول على معلومات مهمة تتعلق بالأوقاف. في الحقبة القاجارية، وفقاً لتنوع رسائل الوقف، يمكن الاعتراف بأن مكانة الوقف و تنظيمه قد جلب انتباه الكثير من الناس. و لم يستثن أمراء العهد القاجاري من ذلك، فقد تبرعوا بعقاراتهم في الامور الخيرية. و كان وجيه الله بن سلطان أحمد سبهسالار أحد الأمراء الذين اقدموا على ذلك. طريقة البحث و صفة تحليلية و تعتمد على المصادر التاريخية و الوثائق الأرشيفية لمنظمة السجلات و المكتبة الوطنية في إيران. الغرض من هذا البحث هو قراءة رسالة الوقف المتعلقة بوجيه الله ميرزا. تظهر نتائج البحث أن وقفه تتعلق بقطعة أرض في يوسف آباد بطهران لبناء مستشفى و وقف جزء من قنوات يوسف آباد و عدة مطاحن لتغطية تكاليفها. بسط الخدمات الطبية، خاصة للسكان المحرومين، أحد أهداف وجيه الله ميرزا، الذي عزز ثقافة العمل الخيري و المسؤولية الاجتماعية في زمن القاجار.

مصطلحات مفتاحية: الوقف، القاجار، مستشفى، القناة، العقارات، طهران

بازخوانی وقفنامه وجیه الله بن سلطان احمد سپهسالار

مقاله ترویجی

متین سادات اصلاحی*

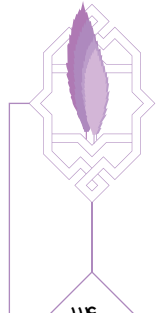
چکیده

هر اثر فرهنگی که در مراکز آرشیوی نگهداری می‌شود نشانگر تاریخ و فرهنگ آن کشور است که می‌تواند در بازیابی هویت مردمان آن سرزمین کمک فراوانی کند. اسناد و مدارک آرشیوی از جمله این مدارک هستند که نقش مهمی در این امر ایفا می‌کنند. وقفنامه‌ها از جمله اسناد باارزشی هستند که در پژوهش‌های تاریخی کاربرد فراوانی دارند به طوری که از خلال آن‌ها می‌توان به اطلاعات مهمی در ارتباط با خود واقف و موقوفات دست یافت. در دوره قاجار با توجه به تنوع وقفنامه‌ها می‌توان اذعان نمود که جایگاه و تشکیلات وقف مورد توجه بسیاری از افراد قرار گرفته است. شاهزادگان دوره قاجار نیز از این امر مستثنا نبودند و املاک و مستغلات خود را در راه امور خیریه وقف می‌نمودند. وجیه الله بن سلطان احمد سپهسالار از جمله شاهزادگانی بود که به این کار اقدام نمود. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر منابع تاریخی و اسناد و مدارک آرشیوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران است. هدف از پژوهش حاضر بازخوانی وقفنامه مربوط به وجیه الله میرزا است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد وقفنامه وی مربوط به یک قطعه زمین از اراضی یوسف‌آباد تهران جهت ساخت یک مریض‌خانه و وقف بخشی از قنوات یوسف‌آباد و چند طاحونه برای تأمین هزینه‌های آن است. دسترسی به خدمات پزشکی، به‌ویژه برای جمعیت‌های محروم از جمله اهداف وجیه‌الله میرزا بود که سبب ترویج فرهنگ بشردوستی و مسئولیت اجتماعی در دوره قاجار گردید.

واژگان کلیدی: موقوفات، قاجاریه، بیمارستان، قنات، مستغلات، تهران.

* دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

eslahimatin6@gmail.com

مقدمه

خیریه زبان کاملی است که لغات آن عملکردها است و معنی آن از طریق زبان نظم اجتماعی و قواعدی که حامل معانی است، به دست می‌آید. این زبان بخشی از مذهب، قانون، فعالیت اجتماعی تبادل اقتصادی و توقعات فرهنگی است. برای درک مفاهیم خیریه باید هر فعالیت را به دلیل کشف رابطه‌ای که ایجاد یا فراخوانده می‌شد و توقعاتی که در برداشت را رمزگشایی کرد (سینگر، ۱۳۹۶: ۲۸۳). وقف به‌عنوان یک سنت حسنه سابقه طولانی در ایران دارد به طوری که علاوه بر حاکمان و سلاطین، عموم مردم جامعه نیز علاقه به این کار داشتند و بخشی از اموال خود را طبق شرایط و ضوابطی خاص وقف می‌نمودند. در واقع می‌توان اذعان نمود که وقف به‌عنوان یک منبع مستمر مالی همواره پشتوانه مردمی داشته و اگر تاریخ موقوفات را به صورت تحلیلی بررسی کنیم متوجه خواهیم شد که چه نتایجی فرهنگی، بهداشتی، درمانی در جوامع اسلامی داشته است. در حال حاضر زمینه‌های فراوانی برای وقف اموال وجود دارد که از آن جمله وقف بر امور بهداشتی و درمانی، تأمین فضاهای آموزشی، تأمین خوابگاه‌های دانشجویی، تجهیز کتابخانه‌ها، ساخت و تعمیر مساجد، رسیدگی به معلولان ذهنی و جسمی، تأسیس مراکز پژوهشی و علمی، تشویق دانش‌پژوهان برتر و کمک به سایر امور عام‌المنفعه، به طوری که اگر افراد خیر و نیکوکار در این موارد پیش‌قدم شوند در زمانی کوتاه و به نحو مطلوب بسیاری از نیازهای جامعه مرتفع خواهد شد (امیدیانی، ۱۳۸۴: ۱۲). با پژوهش بر سندهای وقفی درمی‌یابیم که افراد به دو دلیل اموالشان را وقف می‌نمودند. ۱. کسب سود معنوی پس از مرگ ۲. رفاه دنیوی برای جامعه مسلمانان که خدمات دینی اجتماعی و فرهنگی را شامل می‌شد (سینگر، ۱۳۹۶: ۱۹۰). در کنار آن میل به جاودانگی انسان و تمایل به گذاشتن نام نیکو از خود به سبب شده است که انسان به وقف در حوزه‌های مختلف گرایش پیدا کند. در دوره قاجار سنت وقف به علت رواج مذهب تشیع و نفوذ علما و روحانیون به‌عنوان یک نهاد دینی فعالیت داشت. در این دوران موقوفات نقش تعیین‌کننده‌ای در حمایت از نهادهای مختلف مردمی و مذهبی داشتند. این موقوفات معمولاً توسط افراد یا خانواده‌های ثروتمندی تأسیس می‌شد که اموال یا وجوهی را برای اهداف خیریه مانند ساختن مساجد، مدارس و بیمارستان‌ها اهدا می‌کردند. مدیریت این موقوفات غالباً تحت نظارت مراجع دینی بود و آن‌ها در خدمت ارائه خدمات اجتماعی و حمایت از جامعه بودند. حاکمان قاجار گاهی از این موقوفات برای جلب رضایت مردم و یا مشروعیت خود استفاده می‌کردند. نظام وقف در دوره قاجار نقش بسزایی در چشم‌انداز اقتصادی-اجتماعی

ایران داشت و یکی از مزیت‌های اولیه ارائه حمایت‌های مالی برای خدمات عمومی مختلف از جمله آموزش، مراقبت‌های بهداشتی و مؤسسات مذهبی بود. این سنت، امکان تأسیس مدارس و بیمارستان‌ها را فراهم و به بهبود کلی سواد و بهداشت عمومی کمک کرد. علاوه بر این، موقوفات با تأمین بودجه نگهداری از مساجد، زیارتگاه‌ها و اماکن تاریخی به حفظ میراث فرهنگی کمک کردند و همچنین ابزاری را برای افراد ثروتمند فراهم کردند تا به جامعه کمک کنند و حس اجتماعی و مسئولیت اجتماعی را تقویت کنند. به‌طور کلی، موقوفات در دوره قاجار نشان‌دهنده تأثیر متقابل بین دین، جامعه و حکومت است و اهمیت بشردوستی را در فرهنگ ایرانی برجسته می‌کند. البته باید اشاره نمود که برخی از سلاطین و شاهزادگان به‌صورت جداگانه اموال خود را در راه‌های گوناگون وقف می‌نمودند که در ادامه به شرح و بررسی یکی از وقف‌نامه شاهزادگان قاجار به نام وجیه‌الله بن سلطان احمد سپه‌سالار خواهیم پرداخت. درباره پیشینه پژوهش باید اذعان نمود که تاکنون درباره این وقف‌نامه پژوهشی انجام نشده است. لذا پژوهش مذکور می‌تواند در جهت بازخوانی این وقف‌نامه، ابعاد آن را بررسی کند.

۱. زندگی‌نامه وجیه‌الله بن سلطان احمد سپه‌سالار

وجیه‌الله میرزا (۱۲۷۱-۱۳۲۲ ه. ق) شاهزاده قاجار و از دولتمردان دوران ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه بود. او در دوران مظفرالدین‌شاه سپه‌سالار و فرمانده کل ارتش ایران بود (مرآت‌الوقایع مظفری، ج ۲: ۷۳۱-۷۳۲). وی در سال ۱۲۷۱ ه. ق زاده شد. وجیه‌الله میرزا با علاء‌الحاجیه دختر عبدالله خان علاء‌الملک ازدواج کرد. نصرت‌الله میرزا امیراعظم فرزند او بود. در دوران ناصرالدین‌شاه شجاعت بسیاری در سرکوب ترکمن‌هایی که به غارت کاروان‌های زوار امام رضا؟ می‌پرداختند نشان داد که باعث ترقی‌های آینده او شد. اعتمادالسلطنه در کتاب خاطرات خود می‌نویسد که وجیه‌الله میرزا در جنگ با تراکمه در استرآباد شکست خورد اما رتبه یافت. در دوران مظفرالدین‌شاه چندین بار مأمور سرکوب شورش‌ها در شهرهای مختلف ایران شد و چندی نیز به حکومت استرآباد و زنجان گماشته شد. از مأموریت‌های خارجی او، شرکت در مراسم تشییع الکساندر سوم تزار روسیه و تهنیت به جانشین او نیکلای دوم و مأمور شرکت در مراسم شصتمین سالگرد سلطنت ملکه ویکتوریا بود. در سال ۱۳۱۵ قمری وزیر جنگ شد و در سال ۱۳۱۷ قمری ملقب به سپه‌سالار گشت و به فرماندهی کل قشون ایران رسید و اختیار عزل و نصب تمام رؤسای نظام به عهده او گذاشته شد (مرآت‌الوقایع مظفری، ج ۱: ۴۲۴-۴۲۶). وجیه‌الله میرزا را دارای اخلاق پسندیده و نیکو توصیف کرده‌اند.

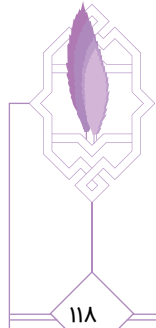
دوست علی‌خان معیرالممالک می‌نویسد: «پس از آنکه وجیه‌الله میرزا و همراهان از سفر روس به وطن مألوف بازگشتند، شاهزاده امان‌الله میرزا میرپنج که بعدها در حمله روس‌ها به تبریز خودکشی کرد (و پسرش نام پدر را بر خویش نهاد و سپهبد امان‌الله میرزا جهانبانی شد که در زمان پهلوی دوم سناتور مجلس سنا نیز بود) برایم تعریف نمود که وقار و منانت وجیه‌الله میرزا، درباریان تزار را به تحسین واداشته بود.» سرانجام وجیه‌الله میرزا سپهسالار، در سال ۱۳۲۲ ه.ق (حدود ۱۲۸۳ ه.ش) در ۵۱ سالگی دار فانی را وداع گفت. پیکر او را در جوار حرم حضرت عبدالعظیم حسنی ؟؟ در باغ طوطی به خاک سپردند. در گذشته قبر او در اتاق مخصوصی بود. به نوشته دوست علی‌خان معیرالممالک، در مقبره‌اش پرده‌ای نقاشی بر دیوار او را در لباس نظام به‌اندازه جسم طبیعی نشان می‌دهد و نموداری است از آنچه که وجیه‌الله میرزا سیف‌الملک، امیرخان سردار و سپهسالار بوده است. اما امروز از مزار او يك قطعه سنگ مرمر و سفید با قطع کوچک حدود ۵۰ در ۷۰ باقی است که بر روی آن با خط نستعلیق نوشته شده است: «آرامگاه شادروان وجیه‌الله میرزا سپهسالار که در سال ۱۳۲۲ وفات نموده است». وجیه‌الله میرزا ثروت زیادی از خود برجای گذاشت. بیمارستان هاجر کنونی (۵۰۱ سابق ارتش) واقع در جنوب یوسف‌آباد توسط او احداث و وقف شده است (مرآت‌الوقایع مظفری، ج ۲: ۷۳۱-۷۳۲). از القاب او سپهسالار، سیف‌الملک، سردار معظم و امیرخان سردار بوده است (سلیمانی، ۱۳۷۹: ۴۰)

وجیه‌الله میرزا سپهسالار قاجار (سمت راست نفر اول)

۲. مفهوم سنت وقف

وقف که کاملاً با اهداف اسلامی مطابقت دارد به‌عنوان یک تأسیس اجتماعی پذیرفته شده است. پیامبر و پیش‌وایان دیگر دین اسلام سفارش بسیاری به صدقات جاریه و خیرات و مبرات کرده‌اند. مسلمانان بشردوست این عمل خیر را باقیات و الصالحات نام نهاده و آن را موجب بقای نام و نشان در این جهان و دریافت پاداش فراوان و آمرزش در آن جهان دانسته‌اند. یکی از مهم‌ترین تمهیدات دین اسلام در زمینه دوراندیشی و تأمین آینده مسلمانان و فرزندانشان پایه‌ریزی سنت حسنه وقف است، چنان‌که وقتی به آیات قرآن کریم و روایات اهل‌بیت؟ و سنت عملی ایشان بنگریم، اهمیت دوچندان آن آشکار می‌شود (منافی شرف‌آباد و دیگران، ۱۳۹۳: ۵). وقف از اموال یا دارایی است که برای مقاصد مذهبی، خیریه یا آموزشی تعیین شده است. این شامل اهدای بخشی از دارایی شخص است که سپس در امانت نگهداری می‌شود و نمی‌توان آن را فروخت یا به ارث برد. درآمد حاصل از وقف برای تأمین نیازهای مختلف جامعه مانند مساجد، مدارس، بیمارستان‌ها یا سایر فعالیت‌های خیریه استفاده می‌شود. مفهوم وقف ریشه در شریعت اسلامی دارد و نوعی انفاق مستمر در نظر گرفته می‌شود، که در آن منافع حتی پس از مرگ اهداکننده نیز افزایش می‌یابد. مدیریت املاک وقف معمولاً توسط یک متولی یا هیئت وقف نظارت می‌شود و اطمینان حاصل می‌کند که وجوه بر اساس نیت اهداکننده استفاده می‌شود. وقف نقش مهمی در رفاه اجتماعی و توسعه جامعه دارد و خدمات ضروری و حمایت از افراد نیازمند را ارائه می‌کند. علاوه بر آن، ارزش‌های سخاوت و مسئولیت اجتماعی را در آموزه‌های اسلامی منعکس می‌کند. درنهایت، وقف می‌تواند پیوندهای جامعه را تقویت کند، زیرا اغلب مستلزم تلاش‌های جمعی و اهداف مشترک، ترویج وحدت و همکاری میان اعضای جامعه است. در مجموع، وقف ابزاری قدرتمند برای توسعه اجتماعی و اقتصادی در جوامع اسلامی است. وقف به اعتبار موقوف علیه بر دو قسم تقسیم می‌شود: «وقف خاص» و آن وقفی است که برای شخص یا اشخاصی باشد مانند وقف بر اولاد واقف و ذریه‌اش یا بر زید و ذریه‌اش و «وقف عام» و آن عبارت است از وقف بر جهت و مصلحت عموم، مانند مساجد و پل‌ها و کاروانسراها، یا بر عنوان عام مانند فقرا و ایتام و مانند این‌ها. در وقف خاص وجود موقوف علیه در زمان وقف، معتبر است؛ پس وقف ابتدایی بر معدوم و کسی که بعداً وجود پیدا می‌کند و همچنین بر

حمل، قبل از تولد، صحیح نیست. و مقصود از وقف ابتدایی، آن است که معدوم در طبقه اول باشد بدون آن‌که موجود در همان طبقه با آن مشارکت داشته باشد، پس اگر به‌تبع موجود بر معدوم یا بر حمل، وقف نماید به اینکه معدوم را طبقه دوم یا مساوی موجود در همان طبقه قرار دهد به‌طوری‌که در وقت وجودش با آن مشارکت داشته باشد، بدون اشکال صحیح است، مانند اینکه بر اولاد موجودش و کسی که بعداً متولد می‌شود به‌طور اشتراکی و یا ترتیب، وقف نماید. بلکه لازم نیست که در هر زمانی موقوف علیه وجود داشته باشد و متولد شود. پس اگر بر فرزند موجودش و بر فرزند فرزندش بعد از او وقف نماید و قبل از تولد فرزند فرزند، فرزند اول بمیرد، ظاهراً صحیح است و موقوف علیه بعد از مردن او، حمل می‌باشد. پس آنچه که وقف بر آن صحیح نیست همان معدوم یا حمل است در ابتدا و به‌صورت مستقل، نه به‌صورت تبعی. در وقف بر عنوان عام، لازم نیست که مصداق آن در هر زمانی وجود داشته باشد، بلکه امکان وجود آن، به‌ضمیمه اینکه در بعضی از زمان‌ها بالفعل وجود پیدا می‌کند، کافی است. پس اگر مثلاً باغی را بر فقرای شهر وقف نماید و در زمان وقف فقیری در آن شهر نباشد لیکن بعداً پیدا می‌شود، وقف صحیح است و این وقف از قبیل وقفی نیست که اولش منقطع باشد، همان‌طور که در صورت یافت نشدن فقیر بعد از موجود بودن آن، جزء وقفی که وسط آن منقطع باشد شمرده نمی‌شود، بلکه بر وقفیتش باقی می‌ماند و غلّه آن حفظ می‌شود تا فقیر پیدا شود. (خمینی، ۱۳۸۴، ج ۲: ۶۷).

۳. وقف در بهداشت و درمان

وقف یکی از مسائل اجتماعی به شمار می‌آید و از روزگاران کهن که بشر به‌طور اجتماعی زندگی خود را آغاز کرد وقف نیز متولد شد. همچنین وجود نظریه زندگی جاودانه، انسان‌ها را تشویق می‌کرد تا علاوه بر تلاش برای زندگی بناهای ماندگاری نیز بسازند تا هم در زمان حیات و هم در زمان پس از مرگ منبع خیر و برکت باشند و از طرفی برای جامعه هم مفید واقع شوند. البته ریشه این تفکر را می‌توان در روحیه نوع‌دوستی همکاری متقابل و اندیشه زندگی اجتماعی در انسان‌ها جست‌وجو کرد. خیرین باوجود دشواری‌های موجود در اجتماع کارهایی انجام می‌دهند که برای مردم سودمند واقع می‌شود. از طرفی انسان‌ها به‌گونه‌ای نیازمند همکاری و یاری همنوعان خود هستند و زمانی این روحیه قوت می‌گیرد که افراد خیر همت کرده به نیازمندان کمک کنند

مسئله وقف اموال و املاک به نوعی می‌تواند مصداق بارز و روشن این همکاری اجتماعی و نوع دوستی باشد؛ به گونه‌ای که وقف در دین اسلام و فقه نیز جایگاه مهمی دارد و در طول تاریخ ویژگی‌های منحصر به فردی را به خود اختصاص داده است و باعث به وجود آمدن مظاهر فرهنگی و تمدنی چون مسجدها، تکیه‌ها مدرسه‌ها بیمارستان‌ها، رصدخانه‌ها، کاروانسراها، حمام‌ها، آب‌انبارها، قنات‌ها، پل‌ها و غیره در شهرهای اسلامی و گسترش آن‌ها شده است (سید زاده مطلق، ۱۳۹۰: ۱۸۷). البته باید اشاره نمود که وقف در مراقبت‌های بهداشتی به عمل بشردوستانه اسلامی در وقف دارایی‌ها یا اموال برای اهداف خیریه، به ویژه باهدف بهبود خدمات مراقبت‌های بهداشتی اطلاق می‌شود. این مفهوم به اشخاص یا سازمان‌ها و ارگان‌ها اجازه می‌دهد تا با این سنت پسندیده، بتوانند بیمارستان‌ها، کلینیک‌ها یا برنامه‌های بهداشتی را از طریق وقف اجرا کنند و این خدمات برای جامعه، به ویژه برای افراد نیازمند، قابل دسترسی بیشتر است. نظام وقف، رفاه اجتماعی را ارتقا می‌دهد و می‌تواند نقش مهمی در تقویت زیرساخت‌های بهداشت عمومی، به ویژه در مناطقی که منابع دولتی ممکن است محدود باشد، ایفا کند. وقف با استفاده از منابع جامعه و تشویق کمک‌های مالی می‌تواند راه‌حل‌های بهداشتی پایدار ایجاد کند. با توجه به محدودیت منابع از یک سو و نابرابری در توزیع آن‌ها در جهان مادی از سوی دیگر یکی از مهم‌ترین راهکارهای ارائه شده در منابع اسلامی برای تأمین نیازمندی‌های جامعه اسلامی در همه زمینه‌ها از جمله در زمینه تأمین سلامت و بهداشت جامعه به عنوان یکی از شاخصه‌های تمدن اسلامی ترویج روحیه انفاق و بخشش در قالب سنت حسنه وقف است. در این منابع سنت وقف به عنوان یک عامل مهم تأثیرگذار در تمدن اسلامی معرفی شده و بر انجام آن تأکید فراوان رفته است. بر اساس همین دستورات است که مسلمانان به تبعیت از آموزه‌های قرآنی و روایی و سیره و سنت معصومین (علیهم‌السلام) همواره در طول تاریخ علیرغم آن‌که در هر مقطع شاهد فراز و فرودهایی در این زمینه هستیم سنت حسنه وقف و از جمله وقف در حوزه سلامت را حفظ کرده و در هیچ مقطعی از این مهم غافل نشده‌اند (پور شعبانیان، ۱۳۹۹: ۷۰). بدیهی است که رشد و توسعه تمدن اسلامی در گرو رشد و توسعه شاخص‌های آن است؛ بر همین اساس در منابع دینی یکی از مهم‌ترین راهکارهای ارائه شده برای رشد و توسعه شاخص‌های تمدن اسلامی که در نهایت منجر به ایجاد و رشد تمدن اسلامی خواهد شد بهره‌گیری از سنت حسنه وقف است. در این منابع سنت وقف به عنوان یک عامل یاریگر

جامعه و تمدن اسلامی برای تأمین نیازمندی‌ها و رشد شاخص‌های خود معرفی شده است (نمازی فر و هندی زاده، ۱۳۹۲: ۱۳۲). علاوه بر موارد اشاره شده، وقف در حوزه درمان با ارزش‌های اسلامی خیریه و مسئولیت اجتماعی همسو می‌شود و حس حمایت جامعه و مشارکت در طرح‌های مراقبت‌های بهداشتی را تقویت می‌کند. بنابراین می‌توان اذعان نمود که وقف در مراقبت‌های بهداشتی نشان‌دهنده تلاقی منحصربه‌فرد ایمان، بشردوستی و سلامت عمومی است.

متن وقفنامه مرحوم وجیه الله میرزا

«وقف مؤید صحیح شرعی فرمودند همگی و تمامی یک قطعه زمین محوطه از اراضی یوسف‌آباد واقع در شمال غربی دارالخلافه تهران که به مساحت پانزده هزار ذرع مضرربی و بنیان مریض‌خانه در آن شده با نضمام ابنیه موجوده در آن و کافه لواحق شرعیه و عرفیه زمین مزبور بر عموم مرضی و مجروحین مسلمین که از قرار کتابچه علیحده در آنجا پذیرفته و تعهد پرستاری و دوا و غذای آنان بشود و همچنین وقف ابدی شرعی فرمودند همگی و تمامی حق مجری سه دانگ از کل چهار رشته قنوات یوسف آباد را بانضمام همگی و تمامی پنج باب طواحین آن که یکی قدیمی و چهار باب دیگر جدید واحداثی حضرت والا است با حریم طواحین که از هر یک تا مسافت ده ذرع است در هر یک از جهات اربعه با قاطبه منضعات ولواحق اعیان مسطوره که تماما در محلی خود معین و محدودند بر بیماران و مجروحین و مریضخانه مرقومه که همه ساله منافع آن پس از صرف مرمت و عمارت ابنیه مرقومه و تنقیه قنوات و حق التولیه والنظاره از قرار کتابچه علیحده بمصارف غذا و دوا و حقوق طبیب و سایر مصالح مریضخانه مرضی و مجروحین برسد» (ساکما: ۹۹۹/۲۹۱۵۶).

با توجه به اینکه امروزه در تحقیقات تاریخی و آرشیوی جهت مستند کردن پژوهش‌ها از اسناد استفاده می‌شود آنچه از اسناد می‌توان برداشت کرد را می‌توان به دودسته تقسیم نمود. یکی مشخصات محتوایی اسناد که پژوهشگر با توجه به متن سند به آن پی می‌برد و دارای اطلاعات بی‌شماری مانند موضوع سند، تاریخ کتابت، اصطلاحات موجود، وضعیت اوقاف، طبقات اجتماعی، آداب و رسوم، فن نویسنده و امثال آن است و دیگری مشخصات ظاهری سند مانند نوع کاغذ، رنگ آمیزی، سطوح، حاشیه و غیره است (رسولی، ۱۳۹۶: ۱۹). با توجه به موارد فوق، این سند جزو اسناد وقفنامه‌ای است که محتوای آن نشان‌دهنده این است که واقف هدفش از این کار صرف امور خیریه است. رویکرد اصلی وجیه‌الله بن سلطان احمد سپه‌سالار در این وقفنامه احداث مریض‌خانه

و رسیدگی به امور بیماران بود. به احتمال قوی شرایط اجتماعی، نبود امکانات لازم جهت درمان بیماران و رسیدگی به آن‌ها و نیاز افراد در دوره قاجار به وجود چنین نهادی سبب شد تا وی این املاک را صرف امور درمانی کند. آنچه در از این وقف نامه دریافت می‌شود این است که وجیه الله میرزا املاک خود را وقف ابدی نمود و توصیه نمود که هر ساله به آن ازلحاظ خرج و مخارج رسیدگی شود. علاوه بر آن برای بیماران این مریض‌خانه از درآمدهای املاک دیگر در نظر گرفته شود تا به مشکل برنخورند.

نتیجه‌گیری

سنت وقف با توجه به کارکردهای گوناگون آن می‌تواند راه‌گشای نیازهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی یک جامعه باشد. آنچه در این امر مؤثر است همکاری عموم جامعه در این امر است. از لحاظ تاریخی، وقف برای تأمین مالی خدمات اجتماعی مختلف از جمله آموزش، زیرساخت‌ها و مراقبت‌های بهداشتی مورداستفاده قرار گرفته است. در زمینه مراقبت‌های بهداشتی، وقف برای تأسیس بیمارستان‌ها، کلینیک‌ها و سایر امکانات پزشکی توسط بسیاری از افراد انجام شده است. این موقوفات اغلب خدمات پزشکی رایگان را به جامعه ارائه می‌کنند که منعکس‌کننده اصول اسلامی خیریه و مسئولیت اجتماعی است. سیستم وقف امکان تأمین مالی پایدار را فراهم می‌کند، زیرا درآمد حاصل از دارایی‌های وقفی برای حمایت از طرح‌های مراقبت‌های بهداشتی استفاده می‌شود. البته باید اشاره نمود که با گذشت زمان، نقش وقف در مراقبت‌های بهداشتی تکامل یافته و با چالش‌ها و نیازهای مدرن سازگار شده و امروزه، نقش مهمی در رسیدگی به نابرابری‌های بهداشتی و بهبود دسترسی به خدمات پزشکی، به‌ویژه در مناطق محروم دارد. در دوره قاجار با توجه به نفوذ روحانیون و علما در وقف، این نهاد به‌عنوان یک نهاد دینی شکل گرفت و بیشتر فعالیت‌های اوقاف زیر نظر آن‌ها بود. اما در کنار آن، افراد مختلفی بخشی از درآمد و دارایی خود را با توجه به نیاز روز جامعه وقف می‌نمودند که از شاهزادگان و سلاطین قاجار بودند. وجیه‌الله میرزا سپه‌سالار یکی از دولتمردان دوران ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه قاجار بود که اموال و دارایی خود را برای بیماران وقف ابدی نمود و دستور داد تا هرساله سود و درآمد آن صرف غذا، دارو، حقوق پزشکان و پرستاران شود. این‌مريضخانه بعد از چند سال رونق گرفت و در حال حاضر بیمارستان هاجر کنونی (۵۰۱ سابق ارتش) واقع در جنوب یوسف‌آباد به نام او ثبت شده است. با ادغام وقف در مراقبت‌های بهداشتی، جوامع می‌توانند دسترسی به خدمات پزشکی، به‌ویژه برای جمعیت‌های محروم را افزایش دهند، درحالی‌که فرهنگ بشردوستی و مسئولیت اجتماعی را ترویج می‌کنند زیرا هدف وقف ارائه مزایای مستمر برای جامعه است.

کتاب‌نامه

- امیددانی، حسین (۱۳۸۴). *نقش وقف در فرآیند توسعه، قم: اسوه*.
- پور شعبانیان، زهرا (۱۳۹۹). «آینده‌پژوهی وقف‌های جدید در تمدن نوین اسلامی»، *دوفصل‌نامه مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ش ۲: ص ۶۹-۹۶.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۴). *تحریر الوسیله*، نجف: مطبعه الاداب.
- رسولی، ندا (۱۳۹۶). *بررسی آرایه‌های اسناد (بر اساس فرامین و احکام دوره قاجار)*، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
- ساکما: ۹۹۹/۲۹۱۵۶
- سلیمانی، کریم (۱۳۷۹). *القاب رجال دوره قاجاریه*، تهران: نشر نی.
- سید زاده مطلق، شهره (۱۳۹۰). «مهم‌ترین مدارس موقوفه تهران از دوره ناصرالدین‌شاه تا پایان دوره قاجار»، *فصل‌نامه پیام بهارستان*، سال ۴، شماره ۱۳: ۲۴-۵.
- سینگر، ایمی (۱۳۹۶). *خیریه در جوامع اسلامی*، مترجم فاطمه سلجوقیان، اصفهان: قبسات.
- منافی شرف‌آباد، کاظم و دیگران (۱۳۹۳). «جایگاه سنت حسنه وقف در فرهنگ اسلامی با تأمل بر قرآن و سیره معصومین؟»، *فصل‌نامه مهندسی فرهنگی*، سال ۹، شماره ۸۱: ۳۶-۷۱.
- نمازی فر، حسین و هندی زاده، حکیمه السادات. (۱۳۹۲). «بررسی وقف پول با رویکردی بر آرای امام خمینی (ره)»، *پژوهش‌نامه متین*، سال ۱۵، شماره ۶۱: ص ۱۳۱-۱۵۱.